

INTERVIEW • EDUARD SLOOT EN RICK MOELIKER BEELD DICK VOS

Koopman moet anno 2021 ook dominee zijn

Het kapitalisme is een zegen en heeft de wereld ongelooflijk veel welvaart gebracht, maar het heeft ook vaak te weinig oog voor wat mensen echt gelukkig maakt. Econoom Lans Bovenberg en theoloog Paul van Geest pleiten daarom voor een herwaardering van waarden en relaties in de economie, waarbij theologen een belangrijke rol spelen.

Kruis en munt, oftewel geloof en geld: het is voor veel christenen nog altijd een ongemakkelijke combinatie. Probeer je zo niet van twee walletjes te eten, God wat en de Mammon wat? Nee, zeggen econoom Lans Bovenberg en theoloog Paul van Geest. Aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, waar ze beiden actief zijn, denken ze met studenten na over wat economen en theologen van elkaar kunnen leren. Samen schreven ze er een boek over, *Kruis en munt*.

Hoe werd door theologen in het verleden naar economie gekeken?

Van Geest: 'Zolang het christendom bestaat, is er door theologen en kerkvaders nagedacht over thema's waarbij wij nu aan economie denken. Hoe kijk je aan tegen handel, mag je rente heffen, wat is het nut en de waarde van arbeid? Maar deze vragen kregen absoluut geen prioriteit. Handel en economie vielen onder het commentaar op het Onze Vader, bij het zinnetje "vergeef ons onze schulden". In de Middeleeuwen benadrukten theologen en filosofen daarom vooral de negatieve kanten van handel en geld. Geld zou hebzucht veroorzaken en handel zou tot fraude leiden. Zeker over dat laatste thema zijn ze heel gedetailleerd. Als je wilt weten hoe je het beste kunt frauderen, moet je middeleeuwse theologen lezen.'

Is het beeld van economie onder theologen altijd kritisch geweest?

Van Geest: 'Nee, Augustinus was veel minder kritisch. Hij zei doodleuk: geld is neutraal. Als ik daarmee een ziekenhuis opricht of armen help, maakt het een geest van barmhartigheid vrij en draagt geld bij aan een deugd. Maar als je steeds meer geld wilt en dat ten koste gaat van je buurman, dan eet je jezelf een oordeel. Een hebzuchtig iemand isoleert zichzelf, volgens hem. In de late Middeleeuwen zagen theologen echter ook dat handel de samenwerking tussen landen bevorderde. Ze zagen dat de toegenomen welvaart ook de kerk en haar instellingen als scholen en ziekenhuizen ten goede kwam en dus kon bijdragen aan Gods rijk op aarde.'

Op welke lijn zitten theologen vandaag de dag?

Van Geest: 'De pausen zitten de laatste decennia op de lijn van Augustinus. Zij kijken neutraal naar economie. Kapitalisme kan het slech-

te in mensen naar boven halen, maar het kan ook leiden tot deugdzaamheid.'

Bovenberg: 'De vraag is natuurlijk allereerst: hoe kijk je naar economie? De economische wetenschap heeft zich heel imperialistisch ontwikkeld. Economen houden zich tegenwoordig bezig met al het menselijk gedrag. Zelf zie ik economie als de kern van het christendom. We zijn rentmeester over wat God ons gegeven heeft. Dus voor mij gaan theologie en economie over hetzelfde.'

onze zegeningen tellen

Wat is dan het doel van de economie? Zo veel mogelijk groei?

Bovenberg: 'In zekere zin wel. De vraag is: wat is het goede leven? Het scheppingsmandaat is: vermenigvuldig u. Groei en creativiteit zijn dus een mandaat van God. Ik zie dat dynamisch: het gaat niet alleen over materiële groei. De uitdaging is economisch te blijven groeien zonder de aarde kapot te maken. Het kapitalisme heeft ons natuurlijk ongelooflijk veel zegen gebracht. Dat komt vooral door gebruik te maken van de creativiteit die we als mensen bezitten. We moeten onze zegeningen tellen: de manier waarop economische groei de armoede heeft bestreden, is een enorm succesverhaal. Het is ook onvoorstelbaar dat we binnen een jaar pandemie al een vaccin hebben. Vroeger stierf gewoon een groter deel van de bevolking. En nu al binnen een jaar een vaccin. Ik vind dat een wonder.'

Is materiële welvaart dan het doel? Of draait het om welzijn?

Bovenberg: 'Dat moet je niet uit elkaar halen. Het doel van Jezus was het koninkrijk op aarde vestigen. Dat is vrede, welzijn, welvaart, het goede leven. Economen hebben te veel gefocust op het vergroten van de materiële welvaart.'

Van Geest: 'De paus zegt daarom ook dat welvaartsgroei goed is. We moeten in ons levensonderhoud voorzien. Maar daaraan moet wel de deugd van matigheid worden verbonden. Moet ik nog meer willen, of kan ik het zo organiseren dat ik anderen ook ruimte geef?'

Staat matigheid niet op gespannen voet met het streven naar meer welvaart?

Bovenberg: 'Het beeld van economie is nog te vaak dat het om geld verdienen gaat. Maar dat

is echt een misvatting. Geld is slechts een middel waardoor we goed kunnen samenwerken. Het doel is het creëren van welvaart, brede welvaart.'

Van Geest: 'Juist daarom is het belangrijk dat je met elkaar praat over je drijfveren. *Otium*, en dan pas de ontkenning daarvan, *negotium*. Eerst de stilte en de rust (*otium*), om de drijfveren en gevolgen van je daden te overdenken, en dan pas tot handel overgaan (*negotium*). Er is niks mis met het kopen van een goed huis, zolang anderen er geen last van ondervinden. Maar eerst komt dus de bezinning: je moet je altijd blijven afvragen waarom je iets doet. Zo doende neem je afstand van alleen geld verdie-

Lans Bovenberg en Paul van Geest.

nen en steeds meer willen. Ora et labora, zeiden de monniken daarom. Bid en werk.'

Hoe ziet dat 'ora' eruit in een samenleving die steeds minder naar de kerk gaat?

Van Geest: 'Ora heeft met bidden tot God te maken, maar in gebed, meditatie en bezinning overdenk je ook de manier waarop je je leven in evenwicht houdt. Religie begint vaak met de vraag naar het goede leven.'

De koopman en de dominee moeten dus smelten?

Bovenberg: 'Ze hebben elk een aparte rol, maar ze moeten wel samenwerken. Het gevaar van

onze 24 uurseconomie is dat we ons niet meer bezinnen. Het ora gaat daardoor te gronde aan het labora. Het liberale mensbeeld – 'ik heb genoeg aan mijzelf' – is jarenlang heel sterk geweest. Maar dat verhaal is gewoon niet juist. Mensen zoeken respect en onderlinge waardering. De komende jaren zal het gemeenschapsdenken meer centraal komen te staan.'

Van Geest: 'Dat moet nog wel bewezen worden.'

Bovenberg: 'Ik geloof dat de wereld wordt geregeerd door ideeën. De Heilige Geest werkt waar de grote verhalen van de samenleving worden gevormd. In mijn evangelische kerk denken we nu na over huiskringen waarin die

verhalen ook tot stand komen. Bij het Economie en Theologie Instituut aan de Erasmus Universiteit willen we het mensbeeld van studenten verbreden vanuit de Bijbel en de kerkvaders. Zonder hen meteen te willen bekeken, kunnen we ze leren dat mensen relationele wezens zijn en niet alleen maar calculerende burgers.'

Is het creëren van zo'n breder mensbeeld niet eerder een taak voor psychologen?

Van Geest: 'Nee, van allebei. In de theologie worden al eeuwenlang thema's aangesneden waarmee psychologen zich bezighouden: hoe ontstaat vertrouwen, hoe heb ik lief?'

Bovenberg: 'Economisten denken allang niet meer alleen na over hoe markten werken. Ze bestuderen ook de keuzes van burgers, ook waar het gaat over relaties. De economische wetenschap houdt zich dus al meer bezig met de mens. Tegelijk kan het evenwicht tussen ora en labora nog wel beter.'

Van Geest: 'Wij dragen bronnen aan om studenten hiervan bewust te maken. Vroeger was het theologie met een beetje economie. Nu is het andersom: economie met een beetje theologie.'

Bovenberg: 'Ook in de maatschappij zie je meer aandacht voor waarden en geloof. Je hoort veel over brede welvaart: wat vinden we nu echt belangrijk in het leven? Ook leiders in het bedrijfsleven zijn dat steeds meer aan het ont-

'De economische wetenschap houdt zich steeds meer bezig met de mens.'

dekken. Zij proberen een verhaal te vertellen over hun bedrijf en waarom ze op aarde zijn. Dat gaat niet alleen maar over winst. Want daar motiveer je mensen niet mee. Dat steeds meer ondernemers bezig zijn met maatschappelijk verantwoord ondernemen is bemoedigend. Dat is een teken van hoop.'

Van Geest: 'De jonge generatie gaat tegenwoordig niet zomaar bij een anonieme grootmacht als Shell werken.'

Toch staat een goed salaris bij jongeren nog steeds hoog genoteerd, blijkt uit onderzoek.

Van Geest: 'Een goed salaris is ook belangrijk. De vraag is wat je met dat geld doet. Wil je daarmee je buurman de loef afsteken, of creëer je daarmee de randvoorwaarden voor een goed leven waarin je ook de ander wat gunt?'

complex

Waar komt die toegenomen aandacht voor waarden en geloof vandaan?

Bovenberg: 'De samenleving is te complex geworden. We moeten op allerlei manieren samenwerken. Mensen van bovenaf opdrachten geven werkt niet meer. De leiders van onze samenleving zijn verhalenvertellers geworden. Dat zie je ook bij de aanpak van corona: je kunt niet achter elke boom een politieagent neerzetten. Je moet mensen ervan overtuigen dat het goed is om je aan de regels te houden. Dat zie je ook bij Jezus: Hij was niet het machtigst, maar Hij had wel gezag. Dat God een goede Vader is, heeft Jezus belichaamd aan het kruis. Ook de leiders van nu moeten hun boodschap belichamen. Wanneer een directeur van een bedrijf zegt dat zijn personeel goed voor klanten moet zorgen en zichzelf tegelijk rijkelijk belooft, werkt dat niet.'

Van Geest: 'Jezus gooide de koopmannen niet uit de tempel omdat Hij tegen handel en kapitalisme was, maar omdat daarop de nadruk was komen te liggen. De verhouding tussen ora en labora was zoek.'

Toch lijkt die aandacht voor waarden nog niet altijd zichtbaar. Pakketbezorgers bijvoorbeeld klagen nog steeds over onderbetaling.

Van Geest: 'Ik zou de leiders van grote postorderbedrijven gunnen dat ze elke dag een uur het werk doen dat hun meeste werknemers doen: inpakken en verzenden, op de werkvloer. Zo bezinnen ze zich op hun werk. Dan verandert er wat. Het televisieprogramma *Undercover Boss*, waarin een directeur onherkenbaar op de werkvloer aan de slag gaat, vind ik altijd fascinerend. Wanneer een werkgever dagelijks in contact staat met een ondergeschikte verandert zijn mentaliteit.'

Bovenberg: 'De kern van het christendom is dat dingen kunnen veranderen. Mijn favoriete bijbeltekst is daarom Hebreëën 12 vers 2: Jezus liet zich niet afschrikken door de schande van het kruis, omdat Hij dacht aan de vreugde die voor Hem in het verschiet lag. Ook ondernemers geloven in een bepaald verhaal: zij nemen een kruis op zich omdat het hun later munt oplevert. Het gaat om dat verhaal. De koopman van tegenwoordig moet dus eigenlijk een dominee zijn.'

De economie lijkt intussen anoniemer te worden. We rekenen af bij een scankassa, de klantenservice is een chatrobot geworden en we blijven na corona misschien wel meer thuiswerken. Is dat een bedreiging voor jullie ideaal van een relationele economie?

Bovenberg: 'Ja, dat maakt de economie minder menselijk. Je ziet daarin het oude liberale beeld van de economie terug. Maar ik wil niet te moralistisch doen. Milieuactivisten wijzen ook steeds op wat fout gaat. Jezus waarschuwt in de gelijkenis van het onkruid en de tarwe dat we de tarwe er niet met het onkruid uit moeten trekken. De les is dat wij het goede en het slechte niet altijd kunnen onderscheiden. Ik ben een realist en geen optimist, maar ik ben wel hoopvol. Martin Luther King had ook kunnen zeggen: "I have a nightmare", maar hij vertelde over juist zijn droom.' ■

Kruis en munt. De raakvlakken van theologie en economie

LANS BOVENBERG EN PAUL VAN GEEST. UITG. KOKBOEKEN-CENTRUM, UTRECHT 2021. 275 BLZ. € 20